

PAREIGŪNŲ, DIRBANČIŲ SU NEPILNAMEČIAIS, POŽIŪRIS Į PREVENCIJOS PRIEMONIŲ VEIKSMINGUMĄ

Dr. Svetlana Gečėnienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės saugos fakulteto Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, LT–08303 Vilnius
Telefonas 271 46 18
Elektroninis paštas crimlogd@mruni.lt

Teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriaus Vaikų ir jaunimo teisės sektorius
Gedimino per. 39/Aukštoji g. 1, LT–01109 Vilnius
Telefonas 210 16 72
Elektroninis paštas svetlana@teisinst.lt

Pateikta 2004 m. rugsėjo 17 d.

Parengta spausdinti 2004 m. gruodžio 17 d.

Pagrindinės sąvokos: nusikaltimų prevencija, prevencijos priemonės, nusikalstamumo prevencijos programos, nepilnamečiai, prevencijos subjektai, prevencijos priemonių veiksmingumas.

S a n t r a u k a

Straipsnis skirtas nusikaltimų prevencijos priemonių veiksmingumo problemai. Sprendžiant šią problemą, svarbus yra pareigūnų ir visuomenės atstovų, dalyvaujančių įgyvendinant prevencijos priemones, nuomonės apie jų veiksmingumą tyrimai. Tai sietina su tuo, kad prevencijos priemonės įgyvendinantys asmenys gali tiesiogiai stebėti jų įgyvendinimo efektą. Straipsnyje apibendrinami tyrimo, kurio metu nustatyti keletas svarbių reiškinų, susijusių su prevencijos priemonių veiksmingumo vertinimu, duomenys. Parodoma, kad prevencijos priemonės įgyvendinantiems asmenims būdingas „optimistinis“ priemonių vertinimas, kuris prieštarauja objektyviam (eksperimentiniais tyrimais nustatytam) šių priemonių veiksmingumo įvertinimui. Išaiškinti veiksniai, nuo kurių labiausiai priklauso prevencijos subjektų požiūris į prevencijos priemonių veiksmingumą.

1. Įžanga

Žodžiai „priemonė“, „programa“ dažnai vartojami kalbant apie nusikaltimų prevenciją, nepilnamečių užimtumą. Mokslo straipsniuose ir publicistikoje, diskusijose ir pasitarimuose girdime „reikia imtis neatidėliotinų priemonių“. Kiekvienas tyrimas, kiekvienos problemos aptarimas baigiasi svarbiausia išvada – nurodoma, kokių priemonių reikia imtis.

Prevencijos priemonės yra mūsų prevencinio darbo organizavimo šerdis. Prevencijos priemonių sąrašai yra kiekvienos nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos programos pagrindas.

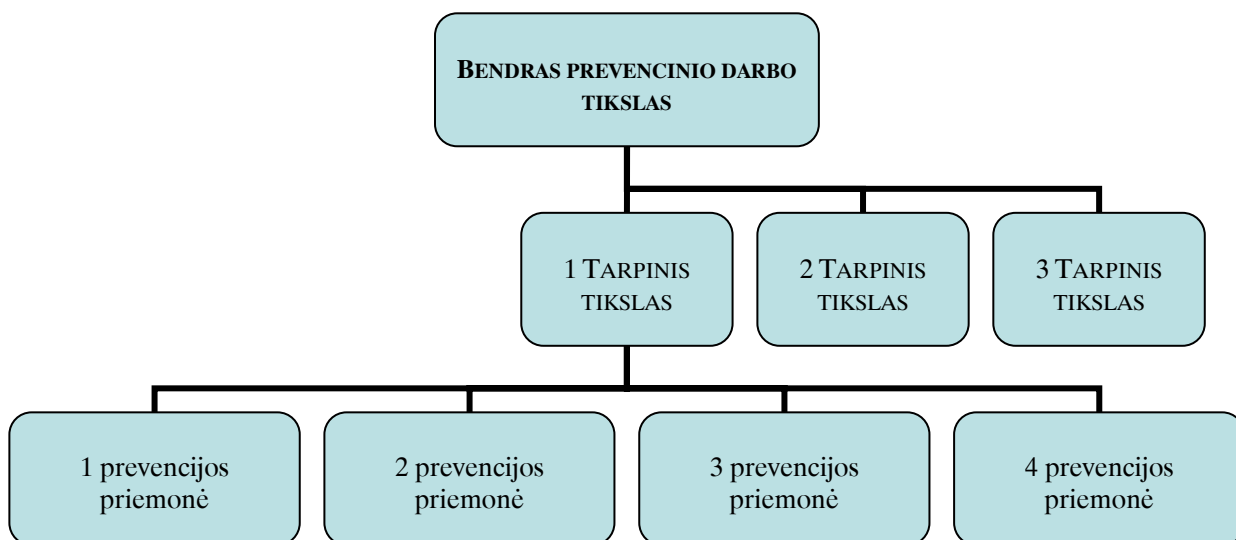
Atsiradus nepalankioms nusikalstamumo dinamikos ar struktūros tendencijoms, reikalaujama numatyti priemones šiems nepalankiems pokyčiams paveikti.

Konkrečių priemonių pasiūlymai yra svarbiausias bet kurio mokslinio tyrimo rezultatas. Atlikus kriminologinį tyrimą, iš tyrėjo ar jų kolektyvo laukiama ne tik naujų mokslinių rezultatų, bet ir rekomenduoti priemones, kurių reikia imtis tirtai problemai spręsti.

Taigi „priemonė“ užima labai svarbią vietą organizuojant prevencinį darbą. Ji yra šio darbo pagrindinis elementas, tai, iš ko susideda, „konstruojama“ prevencinė veikla. Atskiros prevencijos priemonės yra „plytos“, iš kurių „sudedama“ minėta veikla.

Kiekviena nusikaltimų prevencijos programa siekia tam tikrų prevencijos tikslų (sumažinti ar bent stabilizuoti nusikalstamumą, jo atmainą). Siekiant šio tikslo, dažnai reikia įgyvendinti tarpinius tikslus (žr. 1 schema), pavyzdžiui, siekiant sumažinti tam tikrame rajone nepilnamečių nusikalstamumą (pagrindinis tikslas), reikia: pagerinti jų laisvalaikį, organizuoti psichologinę pagalbą probleminiams nepilnamečiams ir pan. (tarpiniai tikslai). Pirmam iš tų tarpinių tikslų pasiekti (nepilnamečių laisvalaikiui pagerinti) realizuojama keletas prevencijos priemonių (pvz., išvykos, konkursai, pramogos, sporto būrelių organizavimas, jaunimo būrelių steigimas ir pan.).

1 schema. **Prevencinės veiklos struktūra: tikslų ir priemonių sąsajos**

2. Prevencijos priemonė ir jos veiksmingumo užtikrinimas

Pagrindinis reikalavimas, keliamas bet kokiai prevencijos priemonei, – jos veiksmingumas. Šis reikalavimas tiesiogiai išplaukia iš jos apibrėžimo – kryptinga veikla, skirta tam tikram (konkrečiam) prevencijos tikslui pasiekti. Taigi jeigu priemonė neveiksminga, jeigu ja neįmanoma pasiekti to, ko siekiama, ją sunku pripažinti prevencijos priemone. Dėl to terminas „prevencijos priemonė“ dažniausiai vartojamas kartu su siektinu tikslu: „priemonė *laisvalaikiui pagerinti*“, „nepilnamečių *užimtumo didinimo* priemonė“ ir pan.

Veiksmingumo reikalavimas tapo itin svarbus dabartiniame nusikaltimo prevencijos etape [1]. Vis labiau nueina į praeitį laikotarpis, kai svarbiausia buvo naujų prevencijos formų ir priemonių išradimas bei taikymas, kai buvo šventai tikima, kad kuo daugiau priemonių, tuo geriau, tuo didesnis prevencijos poveikis. Dabar nauja idėja, naujos prevencijos formos ar metodo atradimas – tai tik didelio ir kruopštaus darbo jį tikrinant, nustatant jo veiksmingumą pradžia.

Susiformavo griežti ir tikslūs metodiniai reikalavimai prevencijos priemonėms ir programoms [2, p. 134–142; 3, p. 1–28; 4]. Užtuot reikalavus „kuo daugiau, tuo geriau“, reikalaujama pagrįsti kiekvienos siūlomos priemonės veiksmingumą ir į prevencijos programą įtraukti tik veiksmingiausias [5; 6, p. 367–537; 7, p. 221–230].

Taigi epocha, į kurią žengiamo, yra prevencinio darbo efektyvumo užtikrinimo laikotarpis, kai taikant tam tikrą prevencijos priemonę, bus tiksliai žinoma, koks jos efektas ir kojomis sąlygomis jis pasireiškia.

Prevencijos priemonių veiksmingumas gali būti nustatomas įvairiais metodais [8, p. 86–93]. Vienas iš jų – asmenų, įgyvendinančių prevencijos priemonės, nuomonės apie jų veiksmingumą tyrimas. Ši nuomonė svarbi mažiausiai dėl dviejų priežasčių:

1. Asmenys, tiesiogiai įgyvendinantys prevencijos priemonės, turi palankiausias sąlygas sudaryti nuomonę apie jų tikrąjį veiksmingumą. Pavyzdžiui, nepilnamečių reikalų pareigūnas, skaitantis paskaitą delinkventiniams paaugliams, tiesiogiai mato jos poveikį. Jis stebi paauglių reakciją, girdi jų klausimus, turi galimybę kalbėti su jais paskaitai pasibaigus. Dėl to būtent šis pareigūnas daug tiksliau negu asmuo, įtraukęs šią paskaitą į prevencijos priemonių planą, gali pasakyti, ar ji padarė reikiamą poveikį, ar ne.
2. Kita vertus, net ir veiksmingiausios priemonės realus poveikis priklauso nuo asmenų, įgyvendinančių prevencijos priemonės, požiūrio į ją.

Kasdienė patirtis rodo, kad prevencijos subjektų požiūris į įvairias prevencijos priemones gali būti labai skirtingas. Šis požiūris svyruoja nuo entuziazmo ir visiško priėmimo iki skepsio ir visiško atmetimo. Pirmuoju atveju negailima jėgų, gerai suprantama priemonės esmė ir tai, kokiais būdais ji turėtų padaryti reikiamą poveikį. Antruoju atveju ji gali būti vykdoma tik „dėl akių“, ataskaitai, patys darbuotojai stengiasi kuo mažiau prisidėti prie jos vykdymo. Visa tai rodo, kad subjektyvus požiūris neretai yra lemiamas.

Daugelis tyrimų taip pat rodo, kad prevencinės veiklos vykdytojų požiūris yra vienas svarbiausių veiksmingumo veiksnių [3; 1].

3. Bendras tyrimo apibūdinimas

Tyrimo tikslas buvo ištirti asmenų, įgyvendinančių prevencijos priemones, nuomonę apie priemonių veiksmingumą, nustatyti jos formavimuisi įtakos turinčius veiksnius.

Tyrimas buvo atliktas Marijampolės apskrityje. Tyrimo vieta pasirinkta neatsitiktinai. Nemažai bruožų ir reiškinių, būdingų ir dideliems miestams (tokiems kaip Vilnius, Kaunas, Klaipėda), taip pat tokių, kurie būdingi mažiems Lietuvos miesteliams, pasireiškia būtent Marijampolės apskrityje. Šį regioną galime priskirti prie vidutinių Lietuvos regionų. Tai atspindi daugelis rodiklių: ekonominė situacija, neigatyvių socialinių-demografinių reiškinių koncentracija, ir, o tai mūsų atveju itin svarbu – nusikalstamumo lygis, struktūra ir dinamika [9; 10; 11].

Kartu tokio vidutinio (kad ir gana reprezentatyvaus) regiono tyrimas gali būti tik pirmas žingsnis tolesnių, visą Lietuvą apimančių tyrimų link.

Nuomonei apie prevencijos priemonių veiksmingumą tirti pasirinktas anketinės apklausos metodas.

Anketos pagrindą sudarė sąrašas Marijampolės apskrityje vykdomų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos priemonių (iš viso 45 priemonės), kurios buvo atrinktos iš nacionalinių nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos programų, nepilnamečių reikalų inspektorių tarnybinės veiklos instrukcijos, bendrųjų vaiko teisių apsaugos tarnybos nuostatų ir nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos programų (žr. 2 lentelę). Respondentų buvo prašoma įvertinti kiekvienos priemonės veiksmingumą 5 balų sistema (1 balas – *kenksminga priemonė*, 2 balai – *neveiksminga priemonė*, 3 balai – *vargu ar veiksminga priemonė*, 4 balai – *veiksminga priemonė*, 5 balai – *labai veiksminga priemonė*), taip pat pakomentuoti savo vertinimą, t. y. paaiškinti, kodėl jie tiki arba netiki priemonės veiksmingumu.

Anketavimas atliktas 2003 m. gruodžio mėnesį¹. Anketa buvo išplatinta mokytojams, socialiniams pedagogams, policijos pareigūnams, įskaitant policijos įstaigų vadovus, apylinkių ir nepilnamečių reikalų inspektorius, vaikų teisių apsaugos tarnybos specialistus ir kitus darbuotojus, įgyvendinančius nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos programas. Iš viso išplatinta 125 apklausos anketos, gauta 112 užpildytų anketų, arba 89,6 proc. visų išplatintų anketų.

Apklausos duomenų statistinė analizė buvo atlikta naudojant kompiuterinės analizės sistemą SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*).

3.1. Respondentų charakteristika

Iš 1 lentelėje nurodytų duomenų galėtumėme sudaryti tokį mūsų respondentą apibendrinantį portretą: tai vidutinio amžiaus žmogus (amžiaus vidurkis yra 38,8 metų, jauniausiajam – 21 metai, vyriausiajam – 63 metai), turintis nemažą (vidutiniškai 12 metų) darbo su nepilnamečiais patirtį, gana aukšto išsimokslinimo (dažniausiai tai žmogus su aukštuoju arba aukštesniuoju išsilavinimu). Maždaug pusė dirba policijos veiklos srityje, kita pusė – švietimo ir socialinės veiklos srityse.

1 lentelė. Respondentų pasiskirstymas (proc.)

Lytis	47 53	Vyrai Moterys
Amžius	19 38 27 16	Iki 29 metų 30–39 metų 40–49 metų Per 50 metų
Užimamos pareigos	7 45 7 28 8 5	Vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotojai Mokytojai Nepilnamečių reikalų inspektorai Apylinkės inspektorai Policijos įstaigų, padalinių vadovai Kiti darbuotojai
Darbo stažas	12 21 16 31 20	Iki 3 metų 3–5 metų 6–10 metų 11–20 metų Per 20 metų
Išsimokslinimas	60 32 8	Aukštasis Aukštesnysis Vidurinis

Taip pat svarbu, kad reprezentuoti praktiškai visi pagrindiniai nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos subjektai: vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotojai, mokytojai, nepilnamečių reikalų inspektorai, apylinkės inspektorai, policijos įstaigų vadovai. Svarbu ir tai, kad mūsų respondentas – prityręs ir aukštąjį išsilavinimą turintis žmogus. Visa tai leidžia tikėtis, kad pateikti prevencijos priemonių veiksmingumo įvertinimai gali būti svarbūs gerinant nepilnamečių prevencijos priemonių veiksmingumą.

¹ Straipsnio autorė dėkoja Universiteto magistrantei Vilijai Uleckienei už pagalbą organizuojant šį tyrimą ir renkant duomenis.

4. Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Vienas iš pagrindinių tyrimo klausimų buvo respondentų bendro požiūrio į prevencijos priemonių veiksmingumą išaiškinimas. Svarbu žinoti, ar apskritai prevencijos priemonės įgyvendinantys žmonės tiki jų svarba ir veiksmingumu, ar tai daroma tik iš pareigos, formaliai vykdant iš viršaus „nuleistas“ prevencijos programas.

Tyrimo rezultatai rodo, kad **prevencijos subjektai gana aukštai vertina visas prevencijos priemones**. Faktiškai nėra visiškai neveiksmingų priemonių. Priemonių veiksmingumo vertinimo bendras vidurkis yra stebėtinai aukštas – 3,8 balo.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kitose šalyse atlikti prevencijos priemonių veiksmingumo tyrimai nepatvirtina šio „superoptimizmo“. Atvirkščiai, dauguma panašių prevencijos priemonių nedaro jokio apčiuopamo poveikio nusikalstamumui. Įdomu ir tai, kad išryškėja tikrojo (*eksperimentiniais tyrimais nustatytais*) daugelio prevencijos priemonių neveiksmingumo ir jas vykdančių žmonių „švento tikėjimo“, kad jos turėtų būti veiksmingos, kontrastas.

Toliau nagrinėdami faktorinės analizės rezultatus turėsime galimybę detaliau panagrinėti šį įdomų ir svarbų reiškinį, aptarti jo priežastis.

Kitas svarbus reiškinys, išsiaiškintas tyrimo metu, yra **preferencijos sistemos** buvimas. Kaip minėjome, bendras visų prevencijos priemonių vertinamas yra gana aukštas, tačiau kartu pasireiškia atskirų priemonių veiksmingumo įvertinimo skirtumas. Vienu prevencijos priemonių veiksmingumu tikima mažiau, kitų daugiau.

Nagrinėjant šias preferencijas, svarbu nustatyti ne tik tai, kiek tikima įvairiomis priemonėmis, bet ir suvokti mūsų apklaustųjų „filosofiją“ – motyvus bei sumetimus, kurie skatina vertinti priemonę vienaip arba kitaip.

Tyrimo duomenys rodo, kad labiausiai tikima tokių prevencijos priemonių veiksmingumu, kurios nukreiptos į vaikų užimtumo didinimą bei jų priežiūros užtikrinimą (įvairios nusikaltimų kontrolės priemonės): policijos pareigūnų reidai į diskotekas, kavines, barus arba tėvų, ugdytinių, mokytojų ir policijos pareigūnų budėjimas mokyklose renginių metu. Veiksmingiausių priemonių dešimtuką sudarė:

- 1) Vaikų užimtumo stovyklos („Jaunasis karys“, „Robinzonas“, „Vytis“ ir kt.) – 94,6 proc. (106) respondentų;
- 2) Sporto turnyrų organizavimas – 91,9 proc. (103) respondentų;
- 3) Policijos pareigūnų ir Vaikų teisių apsaugos tarnybos reidai į problemines šeimas – 88,3 proc. (99) respondentų;
- 4) Klubų vaikams ir jaunimui steigimas pagal pomėgius (sporto, muzikos, verslininkų ir kt.) – 87,5 proc. (98) respondentų;
- 5) Individualus prevencijos darbas su delinkventinio elgesio vaikais – 86,6 proc. (97) respondentų;
- 6) Policijos reidų organizavimas į diskotekas, kavines, barus ir kitas jaunimo susibūrimo vietas – 83,9 proc. (94) respondentų;
- 7) Tėvų, ugdytinių, mokytojų ir policijos pareigūnų budėjimas mokyklose renginių metu ir policijos pareigūnų reguliarus lankymasis ugdymo įstaigose, bendravimas su ugdytiniais. Šios dvi priemonės įvertintos vienodai. Jas kaip veiksmingas vertino 83 proc. (93) respondentų;
- 8) Dienos centrų vaikams steigimas ir ekskursijos į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus, laisvės atėmimo vietas – 78,5 proc. (88) respondentų;
- 9) Prevencijos darbas su asmenimis, darančiais įtaką probleminių vaikų elgesiui – 77,6 proc. (87) respondentų;
- 10) Prekybos įmonėse ir švietimo įstaigų priegose alkoholio, tabako prekybos nepilnamečių atžvilgiu griežtos kontrolės užtikrinimas, interneto svetainių kūrimas mokyklose, bibliotekose, pokalbiai „Kaip apsaugoti save ir netapti nusikaltimo auka“ – 76,7 proc. (86) respondentų.

Visai nedaug nuo dešimtuko atsiliko informacinės bazės kaupimas apie vaikų neužimtumą ir nusikalstamumą, diskusijos, situacijų žaidimai vaikams ir jaunimui aktualiomis temomis, socialinio pedagogo etato mokyklose steigimas, socialinės pagalbos teikimas vaikams, teisinių žinių viktorina – konkursas „Temidė“, policijos rėmėjų būrelių steigimas mokykloje. Už šias priemones, kaip labai veiksmingas, pasisakė apie 73 proc. respondentų.

Kodėl mūsų respondentai tiki šių priemonių veiksmingumu? Atsakymas į šį klausimą siejamas su atsakymu į kitą: kaip vykdytojas įsivaizduoja prevencijos priemonės veikimo mechanizmą. Trumpai apžvelgsime mūsų respondentų nuomonę apie kai kurias prevencijos priemones bei jų veikimo mechanizmus.

Respondentų nuomone, prevencijos poveikis susidaro dėl to, kad *policijos pareigūnų reguliarus lankymasis mokyklose* ir tiesioginis bendravimas su mokiniais ir mokytojais leidžia jiems matyti tikrąją situaciją mokykloje bei pastebėti kylančius neigiamus reiškinius. Be to, respondentai tiki, kad tokių apsilankymų metu atsiranda galimybės individualiai bendrauti, tai padeda išvelgti individualias problemas ir prireikus padėti nepilnamečiui.

Tėvų, ugdytinių, mokytojų ir policijos pareigūnų budėjimas mokyklose renginių metu buvo įvertintas kaip veiksminga ir labai veiksminga prevencijos priemonė (tik 3 respondentai: 2 policijos įstaigų vadovai ir 1 nepilnamečių reikalų inspektorius įvertino kaip vargu ar veiksmingą priemonę). Respondentų įsitikinimu, reikšmingiausia yra tai, kad ši priemonė „drausmina“ vaikus ir tėvai patys mato vaikų teisės pažeidimų priežastis. Respondentai, skeptiškiau įvertinę šią priemonę, pastebėjo, kad ji sulaiko asmenį nuo netinkamų veiksmų ne per savo sąmoningumą, bet per baimę.

Policijos reidų organizavimas į diskotekas, kavines, barus ir kitas jaunimo susibūrimo vietas veiksminga, nes, anot apklaustųjų, leidžia išaiškinti asmenis, galinčius įtraukti vaikus į girtavimą, nusikaltimus, atbaido narkotikų platintojus.

Socialinio pedagogo etato mokyklose steigimas yra naujas dalykas, tačiau respondentai tai vertina kaip veiksmingą priemonę, nes ji leidžia laiku ir operatyviai išaiškinti vaikų tarpusavio ryšių pobūdį, galimas nusikaltėlių grupes, suteikti socialinę pagalbą jos reikalingiems vaikams, aktyvinti mokyklos ir tėvų bendradarbiavimą.

Respondentai nurodo, kad ir *socialinės pagalbos teikimas vaikams* yra svarbi priemonė. Vaikai, negalėdami tenkinti elementarių savo poreikių, jaučiasi nevisaverčiai vaikiškoje bendruomenėje. Siekiant pašalinti nevisavertiškumo kompleksą, jų elgesys gali pasidaryti agresyvus bendraamžių (ypač silpnesnių) atžvilgiu. Taip pat jie gali savo interesams tenkinti prasimanyti pinigų dažniausiai nusikalstamu būdu. Respondentai pažymi, kad socialinė pagalba turi būti nukreipta ne tik į socialiai apleistus vaikus, bet ir nusikaltimų aukas.

Respondentai nurodo, kad *informacinės bazės kaupimas* leidžia numatyti optimalias priemones užkirsti kelią nusikaltimams ir jų priežastims ir stebėti taikomų prevencijos priemonių poveikį.

Sunku pasakyti, kiek iš tikrųjų veikia visi tie mechanizmai, kuriuos mini mūsų respondentai. Svarbu kita – tai, kad mūsų respondentai tiki, kad tokie mechanizmai yra ir veikia. Tam tikėjimui jiems nereikia jokių šių mechanizmų egzistavimą ir veikimą patvirtinančių tyrimų. Tai reikštų, kad jų požiūris į kiekvieną prevencijos priemonę yra nepriklausomas nuo mokslinių atitinkamų priemonių veiksmingumo tyrimo rezultatų.

Respondentai patys sudaro nuomonę apie tai, kaip veikia kiekviena priemonė, kodėl ji veiksminga, duos ji ar neduos reikiamą efektą. Tai gali sukelti prevencijos veikloje gan pavojingą efektą – pareigūnai ir kiti asmenys, kurie vykdo prevencijos programas, „redaguoja“ jas, vykdo kitaip, negu tai buvo numatyta. Amerikiečių kriminologas N. A. Tobleris šį efektą vykusiai pavadino prevencijos priemonės „reinterpretacija“ (*angl. reinvention*) [3, p. 1–28]. Jis pasireiškia tuo, kad priemonės vykdytojas savotiškai „reinterpretuoja“ jos prasmę, savaip supranta, kodėl ji turi daryti poveikį ir kaip ją reikia vykdyti. Dažniausias reinterpretacijos padarinys – kad priemonė tampa neveiksminga.

Tai prevencijos programų kūrėjus paskatina imtis įvairių priemonių siekiant išvengti „reinterpretacijos efekto“ [4]. Kartu paaiškėja, kad kuriant prevencijos programas ir numa-

tant vienas arba kitas priemonės, reikia atsižvelgti ne tik į objektyvų priemonės veiksmingumą, bet ir į tai, kaip jas traktuoja busimieji vykdytojai. Ypač svarbūs du dalykai. Pirma, kiek apskritai tikima priemonės veiksmingumu. Gali paaiškėti, kad tikrai efektyvios priemonės veiksmingumas sukelia vykdytojams abejonių, tuo tarpu objektyviai neveiksminga priemonė visiškai pasitikima. Antra, kodėl tikima arba netikima priemonės veiksmingumu.

Anksčiau minėjome, kad abejonės priemonių veiksmingumu ir kritinis jų vertinimas taip pat yra labai svarbus organizuojant prevencinį darbą su nepilnamečiais. Žemo tam tikros priemonės vertinimo šaltinis gali būti tai, kad priemonė iš tikrųjų yra mažai veiksminga ir daro visai ne tą efektą, kurį turi omeny prevencinio darbo organizatoriai. Gyvenime viskas atrodo kitaip negu popieriuje. Gali būti, kad priemonės įgyvendinantys žmonės, kurie kasdien artimai stebi jos veikimą, mato tai, ko nemato žmonės, kurie parengė programą. Tačiau žemo priemonės vertinimo šaltinis gali būti ir kitoks: gali būti ir taip, kad priemonę taikantys pareigūnai klysta, nesugeba įvertinti tikrųjų priemonės pranašumų. Vienu ir kitu atveju – abejonė ir kritinis požiūris – ženklas, kad kažkas yra blogai, kad daroma ne tai, ką reikia daryti. Pirmuoju atveju reikėtų taikyti kitą priemonę, antruoju – geriau parengti žmones, įgyvendinančius šias priemones.

Mūsų tyrimas rodo, kad yra respondentų, *abejojančių kai kurių priemonių veiksmingumu*. 44,6 proc. (50) respondentų abejoja sociologinių tyrimų apie vaikų požiūrį į teisei prieštaraujantį elgesį ir jo daromą žalą organizavimu, 43,7 proc. (49) – mokyklinio amžiaus vaikų nuo 7 iki 16 metų apskaitos organizavimu ir kontrole, 42,8 proc. (48) – dviračių ir kitų vertingų daiktų žymėjimu, 40,1 proc. (45) respondentų – prevencinio pobūdžio literatūros apie narkotikų ir alkoholio vartojimo žalą ir atsakomybę dalijimu, 37,5 proc. (42) – teminių gatvės piešinių konkursų organizavimu, 35,7 proc. (40) – atšvaitų, atmintinių teisine tematika dalijimu.

Kaip neveiksmingą priemonę įvertino: dviračių ir kitų vertingų daiktų žymėjimą, ugdymo įstaigose apsilankančių asmenų registraciją 19 respondentų (16,9 proc.), 16 respondentų (14,2 proc.) – teisinį švietimą per visuomenės informavimo priemones, 15 respondentų (13,3 proc.) – pokalbius „Kaip apsaugoti save ir netapti nusikaltimo auka“, 13 respondentų (11,6 proc.) – tėvų dienos mokykloje organizavimą, atšvaitų, atmintinių teisine tematika dalijimą. Nemažai priemonių maždaug iki 10 respondentų vertina kaip neveiksmingas. Tai sociologinių tyrimų apie vaikų požiūrį į teisei priešingą elgesį ir jo daromą žalą organizavimas, psichologinės pagalbos teikimas nemokama telefono linija, teminiai gatvės piešinių konkursus, amatų dienų vaikams ir jaunimui organizavimas.

Nors ir nedidelis skaičius respondentų, tačiau kai kurias priemones vertina netgi kaip kenksmingas. Tarp *kenksmingų priemonių* paminėta tokia kaip „pokalbiai, kaip apsaugoti save ir netapti nusikaltimo auka“ (4 respondentai), senovinių daiktų rinkimo mėnesį ir prevencinio pobūdžio literatūros apie narkotikų ir alkoholio vartojimo žalą ir atsakomybę dalijimą (5 respondentai). Deja, savo vertinimo respondentai plačiau nepaaiškino.

Įdomius rezultatus gavome palyginę, kaip tas pačias prevencijos priemones vertina skirtingų sričių specialistai. Nepilnamečių reikalų inspektoriai daugumą priemonių vertina kaip veiksmingas bei labai veiksmingas, tačiau priemonės, kurios yra tiesioginis jų darbas, įtvirtintos tarnybinės veiklos instrukcijoje, kaip informacinės bazės kaupimas, individualus prevencijos darbas su delinkventinio elgesio vaikais ir su asmenimis, darančiais įtaką probleminių vaikų elgesiui, policijos pareigūnų reidai į problemines šeimas, budėjimas mokyklose renginių metu, daugumos pareigūnų vertinamos kaip vargu ar veiksmingos.

Apie 60 proc. respondentų, dirbančių nepilnamečių reikalų inspektoriais, nurodė, kad 10–14 metų vaikų nusikalstamumo prevencijoje nemažą vaidmenį galėtų atlikti specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai.

Dauguma mokytojų mano, kad policijos komisariatuose reikėtų įkurti struktūrinius padalinius, kurie būtų atsakingi už: nepilnamečių nusikaltimų tyrimą, nepilnamečių nusikalstamumo analizę, nepilnamečių nusikalstamumo prevenciją. Tačiau nepilnamečių reikalų policijos pareigūnai teigia, kad prevencijos darbas organizaciniu atžvilgiu turi būti atskirtas nuo

nusikaltimų aiškinimo ir tyrimo ir kad prevenciniam darbui policijos komisariatų vadovybė neskiria pakankamai dėmesio.

Apibendrinami galime teigti, kad vertindami įvairių prevencijos priemonių veiksmingumą, mūsų respondentai vadovaujasi tam tikra „filosofija“.

Pirmiausia jie labiau tiki kontrolės priemonėmis. Daugelis respondentų, teigdami, kad tam tikra priemonė yra veiksminga, kaip svarbiausią argumentą nurodydavo, kad ji užtikrina nepilnamečių priežiūrą. Tai reidai, budėjimai jaunimo susirinkimo vietose, kitos priemonės, kai suaugęs asmuo yra su paaugliais. Kriminologiniai prevencijos priemonių veiksmingumo priemonių tyrimai rodo, kad toks priežiūros ir kontrolės poveikis toli gražu nėra aksioma. Kontrolės prevencijos poveikis priklauso nuo daugelių veiksnių [12]. Mūsų respondentai mano kitaip. Jeigu priemonė užtikrina vaikų ir paauglių priežiūrą – ji veiksminga, jeigu neužtikrina – neduoda reikiamo efekto.

Kitas mūsų respondentų kriminologinės „filosofijos“ elementas – tai tikėjimas užimtumo prevenciniu poveikiu. Tikima, kad jeigu paauglys užimtas sportu, saviveikla arba dar kuo nors, jis nedarys nusikaltimų. Atlikti šių priemonių kriminologiniai veiksmingumo tyrimai paneigia seną kaip pasaulis įsitikinimą, kad aktyvus laisvalaikis yra veiksminga prevencijos priemonė [13; 14; 15, p. 403–430; 16, p. 17–43; 17]. Didelė kelių šimto laisvalaikio prevencijos programų veiksmingumo metaanalizė nustatė, kad iš tikrųjų laisvalaikio priemonės *atskirai* neturi jokio prevencinio poveikio. Tam tikro prevencinio poveikio galima tikėtis tada, kai aktyvus laisvalaikio organizavimas yra tik *pagalbinė* priemonė. Pavyzdžiui, nustatyta, kad jeigu *pagrindinė* priemonė yra antikriminogeninių įgūdžių formavimas, laisvalaikio prevencijos priemonės daro papildomą poveikį [18, p. 22–38; 19, p. 323–333; 20].

Mūsų apklausti respondentai mano kitaip. Jie tiki, kad *pats faktas*, jog vykdam priemonę didėja nepilnamečių užimtumas, užtikrina priemonės veiksmingumą.

Kas yra tokio įsitikinimo pagrindas? Kuo vadovaudamiesi mūsų respondentai mano, kad šie mechanizmai veikia, kad priemonė yra efektyvi?

Nemažai veiksnių, nuo kurių priklauso prevencijos priemonių veiksmingumo įvertinimas, leido išaiškinti specialaus daugiamatės statistikos metodo – faktorinės analizės taikymas. Faktorinės analizės tikslas yra nustatyti latentinius (paslėptus) veiksnius, kurie daro didžiausią įtaką apklaustųjų atsakymams. Mūsų tyrime faktorinė analizė leido bent iš dalies suprasti, kodėl respondentai aukštai vertino vienas ir žemiau kitas priemones. Faktorinę analizę atlikome taikydami svarbiausių komponentų metodą bei veiksnių rotacijos „Varimax“ metodą. 2 lentelėje parodytos dviejų reikšmingiausių latentinių veiksnių koreliacijos.

2 lentelė. **Latentiniai veiksniai, formuojantys respondentų prevencijos priemonių (faktorinės analizės rezultatų) vertinimą**

Prevencijos priemonės	Išaiškinti latentiniai veiksniai	
	1	2
1. Informacinės bazės kaupimas apie vaikų neužimtumą ir nusikalstamumą	,299	-0.06
2. Policijos pareigūnų reguliarius lankymasis ugdymo įstaigose ir bendravimas su ugdytiniais	,244	,284
3. Individualus prevencijos darbas su delinkventinio elgesio vaikais	8,083E-02	,321
4. Prevencijos darbas su asmenimis, darančiais įtaką probleminių vaikų elgesiui	,125	0,0908
5. Policijos pareigūnų ir Vaikų teisių apsaugos tarnybos reidai į problemines šeimas	,254	,456
6. Tėvų, ugdytinių, mokytojų ir policijos pareigūnų budėjimas mokyklose renginių metu	,157	,526
7. Sociologinių tyrimų apie vaikų požiūrį į teisei priešingą elgesį ir jo daromą žalą organizavimas	,375	,157

	1	2
8. Socialinės pagalbos teikimas vaikams	,491	,170
9. Policijos reidų organizavimas į diskotekas, kavines, barus ir kitas jaunimo susibūrimo vietas	,211	,329
10. Prekybos įmonėse ir švietimo įstaigų priegose alkoholio tabako prekybos nepilnamečių atžvilgiu griežtos kontrolės užtikrinimas	,444	,275
11. Teisinis švietimas per visuomenės informavimo priemones	,639	-0.03
12. Dviračių ir kitų vertingų daiktų žymėjimas	,535	-,152
13. Atšvaitų, atmintinių teisine tematika dalijimas	,640	-2,506E-02
14. Policijos sulaikytų asmenų, įtariamų narkotikų vartojimu, tyrimas	,503	,280
15. Specializuotų stacionarių skyrių vaikams ir paaugliams steigimas priklausomybės ligų centruose	,329	,345
16. Ugdymo įstaigose apsilankančių asmenų registracija	,421	,351
17. Socialinio pedagogo etato mokyklose steigimas	,334	,383
18. Atvirų durų dienų policijos komisariatuose moksleiviams organizavimas	,543	,130
19. Paskaitų ciklas mokymo įstaigose vaikams ir jų tėvams apie vaikų nusikalstamumą, narkomaniją, smurtą, komercinę bei seksualinę prievartą	,628	8,156E-02
20. Prevencinio pobūdžio literatūros apie narkotikų ir alkoholio vartojimo žalą ir atsakomybę dalijimas	,708	-7,454E-02
21. Anoniminio pasitikėjimo telefono įrengimas	,440	4,231E-02
22. Dežutės moksleivių anoniminiams pranešimams apie kvaišalų vartojimo, reketavimo, smurto arba lytinio priekabiavimo atvejus mokykloje įrengimas	,585	-,144
23. Psichologinės pagalbos teikimas nemokama telefono linija	,501	-2,928E-02
24. Dienos centrų vaikams steigimas	,475	,238
25. Mokyklinio amžiaus vaikų nuo 7 iki 16 metų apskaitos organizavimas ir kontrolė	,487	,165
26. Tėvų, vaikų ir mokytojų vakaronės	,418	-8,990E-02
27. Tėvų dienos mokykloje organizavimas	,463	1,698E-02
28. Amatų klasių steigimas	,356	,166
29. Išlyginamųjų klasių steigimas	,225	,299
30. Klubų vaikams ir jaunimui steigimas pagal pomėgius (sporto, muzikos, verslininkų ir kt.)	,308	,120
31. Interneto svetainių kūrimas mokyklose, bibliotekose	,253	8,525E-02
32. Pažintinės kelionės po žymias Lietuvos vietas	,464	4,299E-02
33. Ekskursijos į specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus, laisvės atėmimo vietas	,445	5,474E-03
34. Sporto turnyrų organizavimas	,501	,187
35. Teminės šventės įvairių atmintinių dienų progomis	,406	,120
36. Vaikų užimtumo stovyklos („Jaunasis karys“, „Robinzonas“, „Vytis“ ir kt.).	,503	,234
37. Teisinių žinių viktorina-konkursas „Temidė“	,559	,116
38. Saugaus eismo konkursas „Šviesoforas“	,494	-8,160E-02
39. Policijos rėmėjų būrelių steigimas mokykloje	,460	,110
40. Teminiai gatvės piešinių konkursai	,682	-,136
41. Piešinių, kompiuterinių piešinių, fotonuotraukų konkursai-parodos teisės ir teisėtavokos temomis („Bičiulis žalia uniforma“, „Kvaišalams ir smurtui NE“ ir kt.)	,769	2,932E-02
42. Amatų dienų vaikams ir jaunimui organizavimas	,599	,159
43. Pokalbiai „Kaip apsaugoti save ir netapti nusikaltimo auka“	,627	-,130
44. Diskusijos, situacijų žaidimai vaikams ir jaunimui aktualiomis temomis	,540	-4,013E-02
45. Senovinių daiktų rinkimo mėnuo	,661	-5,669E-02

Pirmas iš jų paaiškina 37 proc. bendrosios dispersijos, antras – 17 proc. Kartu jie paaiškina 54 proc. interkoreliacijos matricos dispersijos. Tai parodo, kad išaiškinti svarbūs, didelę reikšmę turintys veiksniai.

Pirmas veiksnys teigiamai koreliuoja su visomis priemonėmis. Apklaustieji, kurių šis veiksnys labai išreikštas, linkę teigiamai vertinti bet kokias prevencijos priemones. Jie tiki, kad „viskas veikia“, „viskas duoda savo efektą“. Tai „optimistai“. Apklaustieji, kurių tas latentinis veiksnys išreikštas mažai, atvirksčiai – „skeptikai“, visai nelinkę tikėti bet kokios priemonės veiksmingumu. Taigi šį veiksnį galėtume interpretuoti kaip „polinkį teigiamai vertinti bet kokias prevencijos priemones“.

Antrąjį galėtume interpretuoti kaip „policinių priemonių preferencijos“ veiksnį. Nagrinėdami koreliacinius ryšius matome, kad su teigiama koreliacija daugiausia susijusios priemonės, kuriose dalyvauja policijos pareigūnai, taip pat priemonės, nukreiptos į individualią prevenciją (darbą su probleminiais vaikais).

Taigi faktorinės analizės duomenys rodo, kad priemonės vertinimas iš esmės priklauso ne nuo jos tikrojo veiksmingumo, bet nuo subjektyvių veiksnių – nuo pareigūno „optimizmo“ jos atžvilgiu. Kitaip tariant, vieni apklaustieji linkę bet kurią priemonę (tai nepriklauso nuo to, ar ji iš tikrųjų veiksminga) vertinti teigiamai, o kiti (tai irgi nepriklauso nuo to, ar ji iš tikrųjų neveiksminga) neigiamai.

Nemanytume, kad tai teigiamas reiškinys. Jis reiškia, kad mūsų apklaustieji nelabai susivokia, kiek iš tikrųjų veiksminga yra tai, ką jie daro. Atlikdami reidą arba organizuodami paskaitą, teikdami socialinę pagalbą arba vykdydami teisinį švietimą, pareigūnai ir visuomenės atstovai negali sužinoti, ar tai turi kokį nors poveikį. Dėl to jie sprendžia apie tai iš labai subjektyvių pozicijų, besivadovaudami ne objektyviais duomenimis, o asmeniniu „optimizmu“ arba „pesimizmu“, savo tikėjimu arba netikėjimu.

Manytume, kad taip yra dėl keleto priežasčių:

1. Dažnai prevencijos priemonės tiesiog „nuleidžiamos“, „nurodomos“, ir už prevencinę veiklą asmenys atsakingi privalo juos vykdyti. Mažai galvojama apie tai, kaip parengti tuos asmenis vykdyti minėtas priemones ir kaip kontroliuoti jų veiksmingumą.

2. Egzistuoja neefektyvi formalizuota prevencinės veiklos kontrolės sistema. Jos pagrindas – „popierinis“ atsiskaitymas už priemonės arba priemonių plano vykdymą. Visiškai nekeliama užduotis nustatyti, ar įvyko socialiniai pokyčiai, dėl kurių buvo numatyta ir įvykdyta priemonė.

3. Dėl šios priežasties neretai geriau vertinami darbuotojai, kurie organizuoja daug, nors ir neefektyvių priemonių, o ne tie, kurie vykdydami vieną, bet efektyvią priemonę, teikia didelę ir apčiuopiamą naudą.

Išvados

Atliktas tyrimas parodė, kad asmenų, įgyvendinančių prevencijos priemones, nuomonė apie priemonių veiksmingumą yra sudėtingas ir gana prieštaringas socialinis reiškinys.

Prevencijos subjektai gana aukštai vertina visas prevencijos priemones, faktiškai neegzistuoja neveiksmingų priemonių. Nustatyta tam tikra prevencijos priemonių preferencijos sistema. Vienų prevencijos priemonių veiksmingumu tikima mažiau, kitų daugiau.

Labiausiai tikima tokių prevencijos priemonių veiksmingumu, kurios nukreiptos į vaikų užimtumo didinimą bei jų priežiūros užtikrinimą (t. y. įvairias nusikaltimų kontrolės priemones).

Įvertindami prevencijos priemonių veiksmingumą, mūsų respondentai vadovaujasi tam tikra „kriminologine filosofija“. Remiantis ja, tam tikri priemonės bruožai patys savaime užtikrina priemonės veiksmingumą, t. y. pats faktas, kad priemonė nukreipta į nepilnamečių priežiūrą arba užimtumą, užtikrina jos veiksmingumą.

Faktorinės analizės duomenys rodo, kad priemonės vertinimas iš esmės priklauso ne nuo jos tikro veiksmingumo (*eksperimentiniai tyrimais nustatytais*), bet nuo subjektyvių veiksmų – nuo pareigūno „optimizmo“ jos atžvilgiu. Kitaip tariant, vieni apklaustieji bet kurią priemonę linkę (tai nepriklauso nuo to, ar ji iš tikrųjų veiksminga) vertinti teigiamai, o kiti (tai irgi nepriklauso nuo to, ar ji iš tikrųjų neveiksminga) neigiamai. Visa tai gali sukelti ir tikrai veiksmingų priemonių atmetimą, ir neveiksmingų priėmimą.

Iš to išplaukia svarbi, mūsų požiūriu, išvada apie būtinumą formuoti asmenų, įgyvendinančių prevencijos priemones, sugebėjimą įvertinti tikrą priemonių veiksmingumą, stebėti jos įgyvendinimo tikruosius padarinius.

LITERATŪRA

1. **Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising** A. 1998, Report To The United States Congress Prepared for the National Institute of Justice by Sherman L. W., Gottfredson D., Mackenzie D., Eck J., Reuter P., and Bushway S. In collaboration with members of the Graduate Program Department of Criminology and Criminal Justice University of Maryland <http://ncjrs.aspensys.com/works.htm>
2. **Izzo R. L., Ross R. R.** Meta-analysis of rehabilitation programs for juvenile delinquents // *Criminal Justice and Behavior* 1990. No. 17.
3. **Tobler N. A.** Drug prevention programs can work: Research findings // *Journal of Addictive Diseases*. 1992. Vol. 11(3).
4. **Lipsey M. W.** Juvenile delinquency treatment: A meta-analytic inquiry into the variability of effects // T. D. Cook, H. Cooper, D. S. Cordray, H. Hartman, L. V. Hedges, R. V. Light, T. A. Louis and F. Mosteller (eds.). *Meta-Analysis for Explanation*. – Beverly Hills, CA: Sage, 1992.
5. **Durlak J. A.** *School-based Prevention Programs for Children and Adolescents*. – Thousand Oaks, CA: Sage, 1995.
6. **Tobler N. A.** Meta-analysis of 143 adolescent drug prevention programs: Quantitative outcome results of program participants compared to a control or comparison group // *The Journal of Drug Issues*. 1986. No. 16.
7. **Reyes O., Jason L. A.** An evaluation of a high school dropout prevention program // *Journal of Community Psychology*. 1991. No. 19.
8. **Tolson E. R., McDonald S., Moriarty A. R.** Peer mediation among high school students: A test of effectiveness // *Social Work in Education*. 1992. No. 14.
9. **Lietuvos** apskritys. Ekonominė ir socialinė raida 2002. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
10. **Lietuvos** statistikos metraštis 2003. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2003.
11. **Kiškis A.** Kriminologinė statistika // Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus1.htm> (2004-01-19).
12. **Hirschi T.** On The Compatibility of Rational Choice and Social Control Theories of Crime // Derek B. Cornish and Ronald V. Clarke, Eds. *The Reasoning Criminal*. – New York: Springer-Verlag, 1986.
13. **Gottfredson D. C.** *The Effective School Battery: User's Manual*. – Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc. 1984.
14. **Botvin G. J.** Substance abuse prevention: Theory, practice, and effectiveness // M. Tonry and J. Q. Wilson (eds.). *Drugs and Crime*. – Chicago: The University of Chicago Press, 1990.
15. **Hansen W. B.** School-based substance abuse prevention: A review of the state of the art of curriculum: 1980–1990 // *Health Education Research* 1992. No. 7.
16. **Schaps E., Bartolo R. D., Moskowitz J., Palley C. S., Churgin S.** () A review of 127 drug abuse prevention evaluations // *Journal of Drug Issues*. 1981. Vol. 11(1).
17. **Schinke S. P., Botvin G. J., Orliandi M. A.** *Substance Abuse in Children and Adolescents: Evaluation and Interventions*. – Newbury Park, CA: Sage Publications, 1991.

18. **Ross J. G., Saavedra P. J., Shur G. H., Winters F., Felner R. D.** The effectiveness of an after-school program for primary grade latchkey students on precursors of substance abuse // *Journal of Community Psychology*. OSAP Special Issue. 1992.
19. **Thompson D. W., Jason L. A.** Street gangs and preventive interventions // *Criminal Justice and Behavior*. 1988. No. 15.
20. **Cronin J.** An Evaluation of a School-based Community Service Program: The Effects of Magic Me. Technical report available from Gottfredson Associates, Inc., Ellicott City, MD. 1996.

Opinions of Officers Working with Juveniles on Efficiency of Crime Prevention Measures

Dr. Svetlana Gečėnienė
Mykolas Romeris University

Keywords: *crime prevention, prevention activities, crime prevention program, juvenile offenders, crime prevention agents, efficiency of a crime prevention activity.*

SUMMARY

The article focuses on crime prevention programs and especially on a single element of these programs – a prevention measure. A prevention measure is a single activity supposed to diminish a risk of crime in related population. Efficiency is seen as a most important requirement of a measure. Meta-investigations of R. Martinson, Sherman and others have shown that it is a great mistake to presume this efficiency. Only small part of popular prevention measures can be efficient and they do only under some special conditions. One of the most important of these conditions is the view of people implementing a measure. Their disbelief can turn an efficient measure to the inefficient one. Just the same effect has the lack of understanding how the measure works, what is the mechanism of its preventive effect.

We investigated attitudes of officers and volunteers that take part implementing a crime prevention program. They were asked to evaluate supposed efficiency of the measures included into crime prevention program and to explain their answer.

The received evaluation of efficiency turned to be totally independent of real (experimentally proven) efficiency. All our respondent „reinvented“ the mechanism of preventive effect. Several interesting effect were observed. One of them – super optimism (believe that all prevention measures are efficient – „something has to be done“). The second – police orientation (believe that the greater is the participation of police implementing a measure the more efficient it is).

